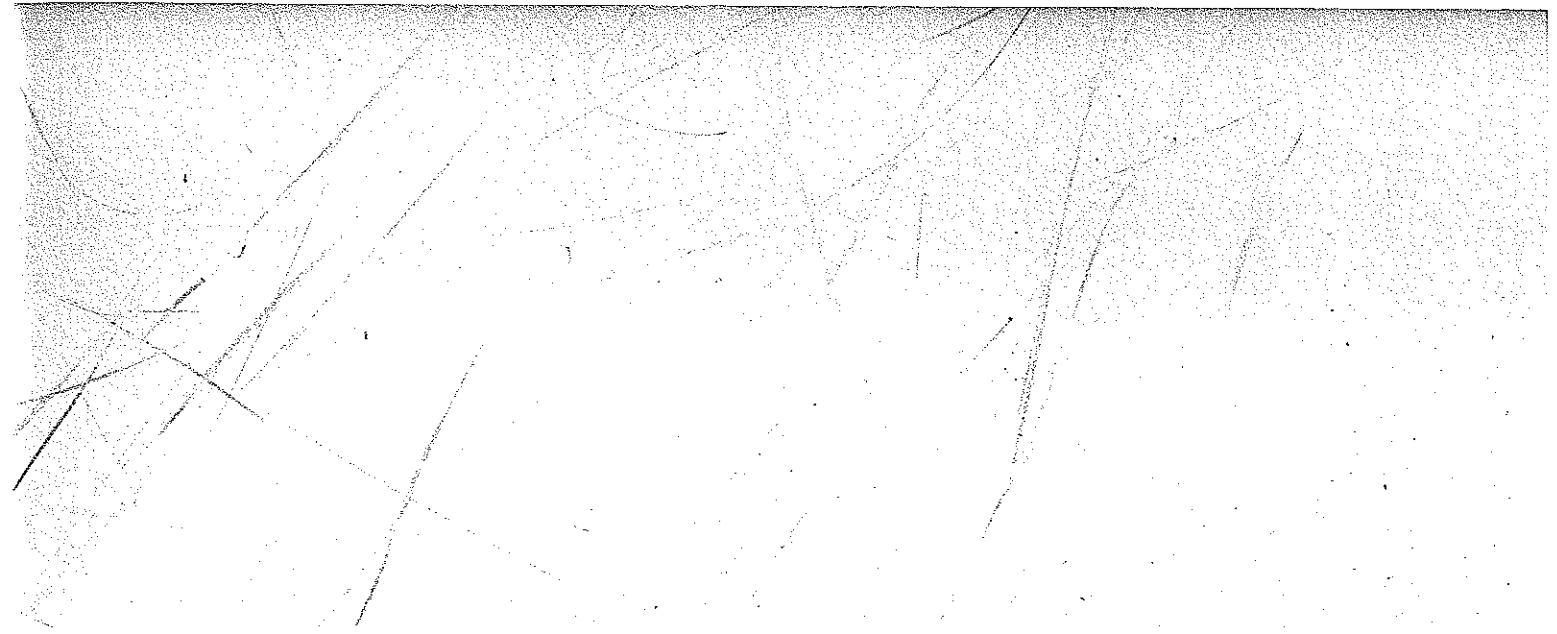

F.G. van Werkgem

DUBBEL NEDERLANDS

23 opstellen voor Simon C. Dik

Hoogleraar in de Algemene Taalwetenschap
bij de Universiteit van Amsterdam
van 1 april 1969 tot 1 april 1994

Ik heb zoiets van: "Ze bekijken het maar!"

In de tweede helft van de jaren tachtig werd, in eerste instantie vermoedelijk in kringen van sociale wetenschappers, maar later ook in wijdere kring, de constructie geïllustreerd in de titel van deze bijdrage populair. In het onderstaande worden een aantal aspecten van deze constructie, verder de "IHZV-constructie" te noemen, nader belicht.

De IHZV-constructie kent twee onderscheiden gebruiken, geïllustreerd in (1)-(2):

- (1) Ik heb zoiets van: "Ben je nou helemaal gek geworden!"
- (2) a. Hij had zoiets van: "Ben je nou helemaal gek geworden!"
b. Ik had zoiets van: "Ben je nou helemaal gek geworden!"

In (1) wordt de IHZV-constructie performatief gebruikt, hetgeen wil zeggen dat met het uitspreken van zin (1) de taalhandeling die in de constructie is ingebed voltrokken wordt. In (2) daarentegen wordt de IHZV-constructie rapporterend gebruikt, hetgeen wil zeggen dat de taalhandeling wordt toegeschreven aan een andere dan de huidige spreker (2a) dan wel aan de huidige spreker op een ander moment dan het spreekmoment (2b). Het belangrijkste verschil tussen de beide gebruikswijzen is dat de ingebedde taalhandeling in (1) ook bij zelfstandig voorkomen buiten de IHZV-constructie correct zou worden toegeschreven aan de huidige spreker, terwijl dat in (2) niet het geval is, en de IHZV-constructie hoogstens vervangen kan worden door een andere rapporterende uitdrukking. Opvallend is verder dat in de rapporterende variant de ingebedde taalhandeling feitelijk onuitgesproken kan zijn gebleven. Voorbeelden (3) en (4) gelden dus als alternatieven voor respectievelijk (1) en (2):

- (3) "Ben je nou helemaal gek geworden!"
- (4) a. Hij zei/dacht: "Ben je nou helemaal gek geworden!"
b. Ik zei/dacht: "Ben je nou helemaal gek geworden!"

De communicatieve waarde van de constructie is verschillend in de twee genoemde gebruikswijzen. In het rapporterende gebruik is de IHZV-constructie een alternatief voor andere rapporterende uitdrukkingen, hetgeen blijkt uit een vergelijking van (2a-b) met (4a-b), die een vergelijkbare waarde hebben. In het performatieve gebruik, echter, voegt de IHZV-constructie een belangrijk communicatief element toe aan de ingebedde taalhandeling. Dit blijkt bij een vergelijking van (1) en (3). De inbedding van de taalhandeling

in (3) in de IHZV-constructie in (1) leidt tot mitigatie van de uitroep in (3), doordat deze als slechts bij benadering corresponderend met de gevoelens van de spreker wordt gepresenteerd.

In FG kunnen de twee varianten van de IHZV-constructie als volgt gerepresenteerd worden:

- (5) PERFORMATIEF GEBRUIK
(E_i :IHZV_v (S) (E_i :[Ze bekijken het maar](E_p)))(E_p)
- (6) RAPPORTEREND GEBRUIK
(E_i :(X_i :([e_i :IHZV_v (x_i : hij (x_p))
(E_i Ze bekijken het maar (E_p))](e_p)))(X_i)))(E_p)

In (5) neemt de IHZV-formule de positie in die in niet-performatieve zinnen door het illocutieve schema, inclusief eventuele illocutieve operatoren, wordt ingenomen. De IHZV-constructie vervult hier dus een functie op het interpersoonlijke niveau. In (6) opereert de IHZV-constructie op het representationele niveau: de constructie is één van de alternatieven die de spreker ter beschikking staan om de externe werkelijkheid te beschrijven.

Deze representaties verantwoorden een aantal eigenschappen van de constructie in de twee verschillende gebruikswijzen: (i) in de representatie van het performatieve gebruik in (5) kan uitsluitend de spreker (S) eerste argument van de constructie zijn, terwijl in het rapporterende gebruik het eerste argument (x_p) vrij invulbaar is, hetgeen het optreden van de constructie in een andere dan de eerste persoon verantwoordt; (ii) in de representatie van het performatieve gebruik in (5) valt de constructie buiten, in het rapporterende gebruik in (6) binnen de scope van TMA-operatoren, hetgeen het optreden van uitsluitend de rapporterende constructie in een andere dan de tegenwoordige tijd verantwoordt.

Er rusten strenge restricties op het complement van een IHZV-constructie. In de eerste plaats kunnen alleen complementen in de directe rede optreden binnen de constructie. In de tweede plaats kan alleen een bepaald type taalhandelingen ingebed worden. Vergelijk de volgende voorbeelden, alle (met dank aan Jan Rijkhoff) afkomstig uit een interview met voetballer Youri Mulder in "de Volkskrant" van 12 maart 1994:

- (7) Vroeger had ik zoiets van: FC Twente, dat is de laatste samenvatting op Studio Sport.
- (8) Italië, ja, dat is nog hoger, ja, maar ik heb zoiets van: dat is onbereikbaar.
- (9) Er was belangstelling voor me, eind vorig seizoen, maar de mensen van Inter Football wilden eerst niet zeggen welke club het was, alleen dat het een Bundesliga-club was. Ik had zoiets van als het Wattenscheid is, of Leipzig, of Dresden, nou nee, dan niet.

Wat de ingebedde zinnen in deze constructies gemeenschappelijk hebben is dat ze niet gerapporteerd kunnen worden in de indirecte rede (zie Bolkestein 1990). Vergelijk de volgende parafrases:

- (10) *Vroeger dacht ik dat FC Twente, dat de laatste samenvatting op Studio Sport was.
- (11) ... maar ik denk dat dat onbereikbaar is.
- (12) *Ik dacht dat als het Wattenscheid was, of Leipzig, of Dresden, nou nee, dan niet.

Zin (7) kan niet geparafraseerd worden als in (10) als gevolg van de aanwezigheid van de Thema-constituent *FC Twente*. Was deze Thema-constituent niet aanwezig geweest, dan zou parafrasering wel mogelijk geweest zijn, maar geleid hebben tot een betekenisverschil. Dit wordt zichtbaar in zin (8), die geparafraseerd kan worden als in (11), maar daarbij een andere waarde aanneemt. Waar in (8) de ingebedde taalhandeling geïnterpreteerd moet worden als een verzuchting, wordt de ingebedde zin in (11) geïnterpreteerd als een neutrale mededeling. De interjectie *nou nee* in de gerapporteerde taalhandeling in zin (9), tenslotte, verhindert omzetting van deze constructie naar de indirecte rede als in (12). Wat deze constructies gemeenschappelijk hebben is hun exclamatieve, en dus sterk aan het spreekmoment gebonden, karakter.

Neutrale, niet exclamatieve zinnen, die zonder problemen gerapporteerd kunnen worden in de indirecte rede, kunnen niet verschijnen in een IHZV-constructie, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden met een declaratieve en interrogatieve ingebedde zin in (13) en (14):

- (13) a. Ik zei dat ik een fantastisch boek gelezen had.
b. *Ik had zoiets van: "Ik heb een fantastisch boek gelezen."
- (14) a. Ik vroeg of hij dat fantastische boek al gelezen had.
b. *Ik had zoiets van: "Heb je dit fantastische boek al gelezen?"

Samenvattend kan gesteld worden dat de IHZV-constructie alleen voorkomt met exclamatieve directe rede complementen, zoals verantwoord in het predicaatschema in (15):

$$(15) \quad \text{IHZV}_v(x_1)_{\text{Ag}/\emptyset\text{Exp}}(E_1: \langle \text{EXCL} \rangle (E_1))_{\text{Co}}$$

Hierboven is steeds van de interne structuur van het matrixpredicaat geabstraheerd door deze tot IHZV af te korten. De vraag is nu welke delen van de constructie tot het matrixpredicaat gerekend moeten worden. Hieronder zal betoogd worden dat het woordje *van* als voegwoord

geïnterpreteerd moet worden. De vraag is nu welke rol het woordje *zoiets* speelt binnen de constructie. Vergelijk eerst de volgende voorbeelden:

- (16) Hij had zoiets van: "Getverdemme!"
(17) Hij zei/dacht zoiets van: "Getverdemme!"

Er zijn twee belangrijke verschillen tussen (16) en (17) aan te geven: (i) in (17) geeft de aanwezigheid van *zoiets* aan dat de actuele spreker de woorden van de originele spreker bij benadering weergeeft, terwijl dit approximatieve aspect afwezig is in de IHZV-constructie in (16); (ii) het woordje *zoiets* mag niet worden weggelaten uit (16), maar wel uit (17), zoals blijkt uit de volgende voorbeelden:

- (18) *Hij had van: "Getverdemme!"
(19) Hij zei/dacht van: "Getverdemme!"

Uit deze verschillen mag worden afgeleid dat vanuit zowel een semantisch als een morfologisch perspectief de combinatie *hebben + zoiets* niet compositioneel, maar idiomatisch van aard is. Het predicaatschema in (15) kan dan ook worden geconcretiseerd als in (20):

- (20) hebben_zoiets_v (x₁)_{Ag/ØExp} (E₁: <EXCL> (E₁))_{Go}

Tenslotte dient de status van het woordje *van* aan een nadere beschouwing te worden onderworpen. Het voorkomen van hetzelfde woordje in de volgende voorbeelden geeft aan dat *van* het beste als een quotatief voegwoord kan worden geanalyseerd:

- (21) Ik zei/dacht (van): "Getverdemme!"
(22) Een poes doet (van): "Miauw".

Het voorkomen van *van* in (21) laat zien dat *van* ook buiten de IHZV-constructie de functie vervult complementen in de directe rede te introduceren. Voorbeeld (22) laat zien dat *van* ook gebruikt wordt bij de reproductie van vormen van niet-talig geluid. Hier vinden we een exacte parallel met andere talen met een quotatief-markeerder, zoals het Nama-Hottentot en het Krongo.

In een FG van het Nederlands zal het woordje *van* dan ook, net als andere conjuncties, geïntroduceerd moeten worden door een expressieregel. In het geval van *van* heeft deze regel de volgende vorm:

- (23) [Pred_g (E_i)]-> [Pred_g van (E_i)]

In deze bijdrage heb ik geprobeerd te laten zien dat het mogelijk is ook relatief buitenissige nieuwvormingen zoals de IHZV-constructie te beschrijven binnen het FG-kader, en daarbij recht te doen aan zowel functionele als formele aspecten van de constructie.

Literatuur:

Bolkestein, A. Machtelt (1990). "Unreportable linguistic entities in Functional Grammar". *Unity in Diversity: Papers presented to Simon C. Dik on his 50th birthday*. Dordrecht: Foris.